

allen over eens, dat poëzie die zo op school zou worden gebracht in korter tijd dan gewoon meer leerlingen zou bereiken. Een meerderheid vond dat hardop zeggen van een gedicht, erop bewegen en dansen en het in een muzikaal kader plaatsen, de beleving kan versterken. Door de associaties krijgt het woord een groter reikwijdte, wat wellicht de taalvaardigheid ten goede kan komen.

Eigenlijk te kort kon nog worden gesproken over de verwantschap van zo'n collage met underground-cultuur mede in verband met de onmisbaar aanwezige pop- en campeffecten.

Kan men drama in het geheel van het onderwijs gebruiken? Enkele spelers deden dit reeds. Moet drama een vak worden? Een dergelijke isolering valt niet te prefereren; specialisten hiervoor bij het basisonderwijs zijn er nog niet, bij het voortgezet onderwijs zijn er nog maar weinig. Getracht moet worden drama in het hele leerproces te integreren, en dat geldt ook voor het voortgezet onderwijs. Het niveau van het drama hangt samen met het type school. Wat de C1-groep heeft gedaan met materiaal en procédé, is hoogstens toepasbaar in de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs.

Maar ook op de basisschool kan men dramatiseren. De leerlingen moeten trachten een tekst die hen aanspreekt te "verlichamen". Dit vraagt van de leider een grote zelfbeheersing: hij moet trachten zichzelf weg te cijferen en zich helemaal in de sfeer van het kind in te leven. Het uitbeelden van sprookjes en het naspelen van televisiestukken is voor vele kinderen een feest. De t.v. is in deze situatie een voorbeeld: de kinderen proberen hun cliché-ervaring te vertalen in een eigen wereld. Ook hier kan het procédé zijn: destructie van het cliché en op "pop"-achtige wijze komen tot een nieuwe synthese: spel met de wereld.

LEKKER VRIJEN MET HET WOORD IN HET EVERT KUPERSOORD

Dertig menzen zitten in een kring. Hoe heet u? Wat doet u?

"Ik werk bij de kleuteropleiding; verpleegstersopleiding; Havo; Universiteit."
Wat verwacht u?

"Ik wil zien hoe anderen het doen."

"Ik geef al twaalf jaar les - doe het vast twaalf jaar fout - wil nu wel weten hoe het moet."

"Hoe organiseer ik een klas wanneer ik bezig wil zijn met creatief schrijven? Truus van den Heuvel, die samen met Paul Dijkstra de cursus zal leiden, houdt een korte voorbespreking met de deelnemers aan de doe-stroom creatief schrijven.

Truus vertelt wat zij zich voorstelt te gaan doen: de deelnemers kennis te laten

maken met enkele technieken op het gebied van creatief schrijven, hen te laten ondervinden wat het betekent om op deze manier bezig te zijn. Zij hoopt dat de opgedane ervaring van pas komt in een klassesituatie.

De opdrachten zijn erop gericht de fantasie te stimuleren. Woorden, letters, zinnen, taal, is materiaal waarmee gewerkt kan worden als met klei, klank of kleur. Geen van de deelnemers verwacht een spoedcursus te krijgen "Hoe schrijf ik een bestseller?" Niet het produkt zal centraal staan, maar het proces. Zo min mogelijk theorie, zo veel mogelijk doen. Wanneer er behoefte aan is, zullen er korte discussies over de aangeboden technieken en hun toepassingsmogelijkheden gehouden worden.

Paul Dijkstra komt binnen. De groep splitst zich. Paul laat zijn groep kiezen: eerst theorie of eerst praktijk. Zoals hij verwacht kiest de groep voor theorie. Paul vindt het een gelukkige keus, want zegt hij, zijn we eenmaal praktisch bezig dan is de ervaring van het zelf schrijven zo overweldigend dat er weinig gelegenheid is om na te denken over het hoe, waarom en waartoe van dit werk. De theoretische bezinning is nodig, want de beleving van de cursisten is geen einddoel. Doel is, hun argumenten en middelen aan te bieden en beter met de leerlingen te kunnen werken.

De nu volgende ideeën zijn ontleend aan een serie artikelen van Paul Dijkstra waarvan het eerste verscheen in Levende Talen, maart 1970.

Een van de doelstellingen van taalonderwijs is de leerlingen vaardigheid bij te brengen in het mondeling en schriftelijk uitdrukken van gedachten en ervaringen.

Zowel aan zakelijke als aan meer artistieke teksten gaat een creatief proces vooraf. Dit proces, of complex van processen, krijgt in het onderwijs weinig aandacht. De meeste aandacht krijgt het produkt: gebonden of vrij opstel, de brief, beschrijving, samenvatting etc. Dijkstra meent (hij baseert zich hierbij voornamelijk op Amerikaanse literatuur), dat het rendement van het taalonderwijs toeneemt, wanneer de leerkracht technieken aanbiedt die het creatief proces stimuleren.

Jerome Bruner en Sidney Parnes (zie literatuuropgave aan het eind van dit artikel) ontwierpen modellen van het creatieve proces. Beiden onderscheiden drie fasen.

1. fase informatie c.q. informatieverwerving;
2. fase manipulatie, transformatie van de verworven informatie;
3. fase evaluatie.

De middelste fase, die van het transformeren en manipuleren van de verkregen informatie naar een nieuw resultaat toe, is de meest verwaarloosde factor in het onderwijs.

Stimuleren van creatieve processen vraagt creatief gedrag, zowel van de leraar als van de leerling. Parnas geeft een omschrijving van creatief gedrag: "Het ontwikkelen en gebruiken van ideeën die tegelijk nieuw en waardevol zijn voor de gebruiker."

Dit creatief gedrag is een uitingsvorm van creatief denken.

J.P. Guilford onderscheidt in zijn model van de structuur van het intellect, een aantal creatieve denkvormen. Deze zijn terug te brengen tot een paar basisbegrippen:

- sensitivity : het zien van problemen, het onderscheiden van ongewone aspecten aan iets, het aanvoelen hoe iets mooi of grappig is;
- originality : het zelf ontwerpen van symbolen, namen of beelden voor iets, het verbinden van bijzondere ontwikkelingen of gevolgen aan bepaalde veranderingen;
- fluency : het snel en gemakkelijk kunnen produceren van woorden ideeën, begrippen, associaties rond een bepaald thema;
- flexibility : het zich makkelijk kunnen verplaatsen van de ene categorie naar de andere, het wendbaar maken van bepaalde zaken of ideeën door er allerlei mogelijkheden en toepassingen voor te zien;
- redefinition : het anders kunnen rangschikken van gegevens, zodat het geheel een andere betekenis of nieuwe dimensie krijgt.

Lesvoorbeeld

eerste fase : (informatieverwerving, observatie)

Schrijf uitgaande van het woord een aantal woorden onder elkaar midden op een blad papier. Je schrijft op wat je invalt, je kunt alle kanten op associëren. Wees daarbij niet te kritisch en probeer er minstens 15 te verzamelen (fluency).

tweede fase : (transformatie, manipulatie)

- verbind twee willekeurige woorden met elkaar en breng ze samen in een pittig, origineel zinnetje (originality);
- doe hetzelfde met twee woorden die op het eerste gezicht niets met elkaar te maken hebben (imagination);
- doe hetzelfde met woorden die heel dicht bij elkaar horen (sensitivity);
- maak een paar zinnetjes met een woord dat je telkens met een ander woord uit de reeks combineert (flexibility.)

derde fase : (evaluatie)

Bouw uit de keuze van de verschillende zinnen een gedicht op, of schrijf een korte impressie (redefinition).

Dit is voor wat ervaren leerlingen een heel geschikte oefening. De creatieve denkcategorieën van Guilford zijn er (een beetje) met de haren bijgesleept, maar bedoelen niets anders dan te illustreren dat ze heel bewust in een methode kunnen worden verwerkt, ook al worden ze hier wel wat erg grof gehanteerd.

De creatieve denkcategorieën vallen in het schema van Guilford onder de noemer van het divergente denken. Het accent valt hierbij op de gevarieerdheid en hoeveelheid van ideeën uit dezelfde bron.

Hiertegenover staat het convergente denken. Hier ligt het accent op het bereiken van het beste resultaat. Het lijkt wenselijk op scholen meer de aandacht te richten op het divergente denken. Werken vanuit dit denken leidt tot grotere taalvertrouwelikheden, zonder dat de leerlingen belemmerd worden door enkele op het resultaat afgestemde normen.

Wat deden ze toch bij Truus en bij Paul?

Opdracht

De groep geeft suggesties voor zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en kiest er vervolgens drie uit.

Ieder kiest een van de woorden uit en schrijft het woord midden op een vel tekenpapier. Truus geeft de volgende opdracht: schrijf alles op waaraan je denkt n.a.v. dit woord. Schrijf de rationele invallen bovenaan en de emotionele onderaan. Schrijf de woorden die belangrijk zijn groot en de onbelangrijke woorden klein.

Deel twee van de opdracht: maak rond de belangrijkste woorden losse zinnestelsels, die je als een gedicht onder elkaar zet.

Opmerking: sluit de fase van verzamelen en transformeren niet te snel af.

Denk aan de principes die gelden bij brainstorming (hersenhoois).

Deze principes zijn:

1. ban de beoordeling tijdelijk uit;
2. freewheel gerust (Hoe buitenissiger een idee hoe beter. Het is gemakkelijker een gek idee af te zwakken dan een saai idee interessant te maken);
3. zoek het in de kwantiteit;
4. combineer en vul aan.

Resultaten : {associaties n.a.v. "vogeltje" en "nest"}

Volgeltje

Een vrij vogeltje
fluit en poept
een duif ook
maar kirt
dat lieve vogeltje
vlinderachtig
trekt pieren
ruikt gras
kakt van jong naar poes
 piep
vrij in de lucht
zon
liefde op het nest
op de tak
in de boom
weide
lente
pikt dauw
regen
zo stil nu
van zijn pen
schrijf ik mijn liefde

met zijn snavel heeft hij zich
uit zijn eitje gepikt,
dat was op een bloeiende boomtak
in een weide met zon
nu zingt hij op een telefoondraad

Mia is 'm
gekke griet
zet 'r maar bij de paal

is die merel alweer bezig
hij heeft een strootje in z'n bek
wat warmte op zijn tijd is lekker voor de eitjes

lest best
als je de ladder weghaalt
slaat-ie z'n vleugels uit
vallen en opstaan

wie niet weg is is gezien

Opdracht 2

Noem een aantal dingen, ervaringen, situaties waarvoor (nog) geen naam bestaat.

Kies er enkele uit en bedenk een passende naam.

Resultaten:

astol = asbak met drukknop en draaischijf
zworg = verontreinigde lucht
skrietsen = het geluid dat een krijtje kan maken op het bord.
schuivelprater = iemand die slecht articuleert

Opdracht 3

Concentratieoefening. Maak een tekst door n.a.v. voorwerpen te associëren. (Op de tafel liggen voorwerpen uitgestald; een steen, houten bal, stukje stoelpoot. Truus heeft ze klaargelegd. Zakken worden leeggehaald. Deze verzameling zal ruim een uur de creativiteit, inventiviteit, fantasie prikkelen/verlammen.)

We gaan aan het werk. Vooraf heeft de cursusleider de hierboven beschreven schema's van Bruner en Parnes doorgegeven. De opdracht is moeilijk. "Ik kan niet schrijven als er anderen bij zijn." "Als ik een steen zie dan denk ik: steen, ruiten ingooien." "Blaadjes papier worden verfrommeld. Je kiest eens een ander kleur viltstift. Daar gaat ie dan. De uitwerkingen zijn heel verschillend. Er zijn beschrijvingen, verhaaltjes, gedichten, definities en teksten met kenmerken van de genoemde categorieën.

Resultaten:

Steentje

Je weet best wat het water zegt
in de Gorge du Tarne
Ik heb je moeder goed gekend
Haya Himalaya
en jouw opa, oude opa
Oeral
en zelfs je grote zus
Kaukasus
Steentje moet je daarom blozen
in de Gorge du Tarne?
Wil je het altijd maar weer horen
steentje is groot en hoog geboren

Concentratie

En ware ic niet comen uut
ic soude Primen hebben geluyt
(Beatrijs)
Concentreren, mediteren, contempleren
eeuwig monastiek bedrijf
werkend, spelend, vrijend met het woord
in het Evert Kupersoord
draag je als een slak je huis
voelt je bij de mensen thuis

Opdracht 4

De groep dikteert zelfstandige naamwoorden. Ieder bedenkt daar een niet-passend bijvoeglijk naamwoord bij.

Onder grote hilariteit worden absurde woordcombinaties voorgelezen.

lege wolk
winderige emmers
vastgelopen haché
dun woord
flodderig nijlpaard
overdekt teefje

Probeer nu van enkele vreemde combinaties te "bewijzen" dat het bijvoeglijk nw tóch bij het zelfstandig nw past, bijvoorbeeld door beide in een bepaald context te plaatsen.

Resultaat:

Met een enkel kletsnat woord
bluste zij zijn vurige hartstocht

xxx

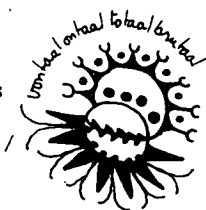
voordat het woord Oranje Vrijstaat
getrouwd was, heette zij nog oranje.

xxx

ook aan gezegende vlammetjes brandt men zich wel eens

xxx

Uit de vliegmachine waren veel wolken te zien,
maar zij regenden niet, verduisterden de zon niet,
zij hadden niet eens een dreiging in zich.
sneeuwvelden, zonder sneeuw,
zonder velden
licht zonder licht
lege wolken

Opdracht 5

Vul de volgende zin aan met behulp van de woorden die op het bord staan, en maak de zin af.

Als je een ... was en je kwam een ... tegen, terwijl je je in een ... bevond, dan ...

Als ik een spijker was en ik kwam prikkeldraad tegen dan zou ik me rot schamen voor m'n ene puntje.

Opdracht 6

Maak zelf een opdracht.

Resultaat:

1. Opdracht voor volwassenen.

Een van de groepsleden begint een verhaal te vertellen. De groep noteert

uit dat verhaal trefwoorden. De verteller geeft het verhaal na enige tijd door aan de volgende en gaat nu zelf noteren. Uiteindelijk moet ieder tien woorden hebben opgeschreven.

- a. met behulp van deze tien woorden schrijft ieder een gedicht of verhaal.
- b. kies één woord, associeer en schrijf daarna een tekst.

2. Maak een bos / strand / fabriek van woorden.

Zowel grafisch als inhoudelijk bos-, strand- of fabrieksachtig. (12 - 14 jr.)

3. Geef een beschrijving van iets voor iemand die dat iets niet kent. (15 jr.)

4. Kies een woord, maak er een zin omheen en geef de zin door.

De volgende voegt een stukje tekst aan de eerste zin toe en geeft weer door, etc.

5. Ga in een kring zitten. (Je bent bezig met taal als je je beweegt, gebaren maakt. Zelfs als je niets zegt in een groep ben je er toch, "spreek" je ook.)

- a. Geef een denkbeeldig ding door. (gebruik geen woorden)
- b. Geef een denkbeeldig ding door dat steeds verandert.
- c. Geef een veranderend ding door. (gebruik geluiden, woorden)

6. Schrijf het woord prikkeldraad, roes etc., zó, dat er meer staat dan er staat.

Nog wat praten over het schrijven

Hoe ligt nu de relatie speels divergent taalgebruik en zakelijk convergent taalgebruik?

Een van de deelnemers zegt dat de leraar Nederlands voortdurend bezig is het kind te leren zich te conformeren. Steeds staat voorop: kan de ander begrijpen wat ik zeg of schrijf. Creativiteit doet iets nieuws ontstaan, valt buiten de code. Help je het kind nu wel als je veel aandacht besteedt aan de expressieve in plaats van de communicatieve functie van taal.

Er wordt gezegd: het kind is op een plezierige manier met het materiaal van de taal bezig, krijgt vaardigheid om denken en voelen uit te drukken; nieuwe relaties te leggen. Zakelijk communicatief schrijven eist ook vaardigheid in beheersing van de taal. Het is trouwens de vraag of met name de kinderen van basisonderwijs en brugklas een onderscheid maken tussen zakelijk en creatief schrijven. Hoofdzak is dat zij schrijven. Een van de deelnemers wijst op De Weerenschool in Amsterdam. Op deze lagere school vinden de kinderen het heel gewoon ideeën en ervaringen op te schrijven zonder dat zij daartoe uitdrukkelijk zijn aangespoord. Soms heeft de tekst kenmerken van een objectief zakelijk verslag, dan weer geeft het een heel persoonlijke impressie van wat beleefd is. Komt de tekst niet over bij andere kinderen dan willen ze de tekst

zo veranderen dat hij wel begrepen wordt.

In de discussie werkt het woord "creatief" verwarrend. Het heeft associaties als "artistiek" en "hoog niveau". De groep neemt graag Dijkstra's term: productief schrijven over. Het accent ligt nu meer op de kwantiteit. De deelnemers vonden de te korte cursus bijzonder geslaagd. Zelf bezig zijn op een ongebruikelijke manier maakte velen onzeker. Toch werd die onzekerheid in de meeste gevallen overwonnen.

We stelden het erg op prijs dat de cursusleidster ook de opdrachten uitvoerde en van tijd tot tijd in dezelfde impasse terecht kwam. De autoriteit, de goede tekstschrijver, bestond niet.

Een ander discussiepunt was: hoe verhouden zich de opdrachten tot elkaar.

Iemand zei: het zijn bouwstenen, maar hoe moeten ze gestapeld worden?

Wat wil ik eigenlijk bouwen? Zowel Paul als Truus hebben de opdrachten in een vrij willekeurige volgorde aangeboden. Het is duidelijk onjuist de opdrachten ongewijzigd in de eigen classesituatie te geven. Steeds zal de leraar zich moeten afvragen welke techniek op een bepaald moment het best kan worden aangeboden.

Omdat de cursus een practicum-karakter droeg, werd er weinig theoretisch gepraat b.v. over het punt: op welke creatieve categorieën doet een bepaalde opdracht een beroep. Inzicht krijgen in de waarde van technieken en creatieve vermogens, kun je in anderhalve dag niet. Wel werd duidelijk dat wij vanuit een veranderde mentaliteit met meer plezier en meer effect taalonderwijs zouden kunnen geven.

Literatuur

Myers R.E. en Paul Torrance Invitations to speaking and writing creatively, teachers guide + idea book;

--- Invitations to thinking and doing, teachers guide + idea book;

--- Plots, Puzzles and Ploys, Teachers guide + idea book;

Gin and Comp., Boston, Mass. 1965, 1964, 1966

Shipley J. T. Playing with words;

Prentice Hall, 6e dr., 1968.

Torrance E. P. Guiding creative talent

--- Rewarding creative behaviour.

Prentice Hall, 1962, 1965.

Bruner J. S. The process of education

Harvard press, 11e dr., 1969.

Parnes, Sidney J. en Harold F. Harding eds. A Source Book for Creative Thinking

Charles Scribners Sons, New York, 1962.